

Aansprakelijkheidsrecht

AANSPRAKELIJKHEIDSRECHT

CEES VAN DAM

Hoogleraar European Tort Law, Universiteit Maastricht
Hoogleraar International Business and Human Rights,
Erasmus Universiteit Rotterdam
Visiting Professor, King's College London

Derde druk

Boom juridisch
Den Haag
2020

Omslagontwerp en opmaak binnenwerk: Textcetera, Den Haag

© 2020 Cees van Dam | Boom juridisch

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van reprografische verveelvoudigingen uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16h Auteurswet dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan de Stichting Reprorecht (Postbus 3051, 2130 KB Hoofddorp, www.reprorecht.nl). Voor het overnemen van (een) gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (art. 16 Auteurswet) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten Organisatie, Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.stichting-pro.nl).

No part of this book may be reproduced in any form, by print, photoprint, microfilm or any other means without written permission from the publisher.

ISBN 978-94-6290-503-0

NUR 820

www.boomjuridisch.nl

WOORD VOORAF

Op 25 oktober 1989 promoveerde ik cum laude bij professor Ewoud Hondius aan de (toen) Rijksuniversiteit Utrecht op het proefschrift *Zorgvuldigheidnorm en aansprakelijkheid*. Zes jaar later schreef ik, geïnspireerd door professor Chris Brunner, *Aansprakelijkheid voor nalaten*, een preadvies voor de Nederlandse Vereniging voor Rechtsvergelijking

Deze twee boeken vormden de basis voor de eerste druk van *Aansprakelijkheidsrecht* (2000). Dit boek vormde op zijn beurt een belangrijke basis voor *European Tort Law* (2006 en 2013). Een partiële tweede druk van *Aansprakelijkheidsrecht* verscheen in 2015.

Anders dan de vorige drukken omvat de voorliggende druk van *Aansprakelijkheidsrecht* het volledige buitencontractuele aansprakelijkheidsrecht en schadevergoedingsrecht. Het is geschreven voor bachelor- en masterstudenten Nederlands recht en voor de rechtspraktijk.

Deze druk bevat voorts de relevante ontwikkelingen op het gebied van het Unierecht en de rechtspraak van het EHRM. Actuele voorbeelden zijn de geïmplementeerde EU-richtlijn inzake schadevergoeding na schending van het mededingingsrecht, en de rol van art. 2 en 8 EVRM in *Urgenda* en *Groningenveld*.

Andere actuele aansprakelijkheidsvragen waarbij in deze druk korter of langer wordt stilgestaan, zijn Srebrenica, chroom-6, Q-koorts, de schietpartij in Alphen aan den Rijn, voetballer Appie Nouri, de Staatsloterij, uitlatingen op Facebook, Twitter en Instagram, robots, algoritmen en zelfrijdende motorrijtuigen.

Net als in de tweede druk is het gebruik van rechtsvergelijking in deze derde druk incidenteel en functioneel. In de voetnoten zijn regelmatig verwijzingen opgenomen naar rechtsvergelijkende bronnen.

Dit boek is geschreven in de beproefde structuur van de klassieke symfonie. De structuur van een boek is geen bijproduct of een gevolg van de inhoud. Zij bepaalt mede de inhoud en helpt om samenhangen te begrijpen en inconsistenties bloot te leggen. Een rechtssysteem kan niet zonder structuur, wil zij voorspelbaar zijn en vrij van willekeur. De structuur kan echter evenmin een keurslijf zijn, want zij dient de inhoud van het recht: de uitkomst in het concrete geval. Dit boek is in lijn met deze gedachte gestructureerd.

Deel I behandelt de fundamentele kenmerken van het aansprakelijkheidsrecht: de vraag waar het aansprakelijkheidsrecht goed voor is (hoofdstuk 1), de toerekenbare

onrechtmatige daad als het fundament van het aansprakelijkheidsrecht (hoofdstuk 2 en 3) en het onderscheid tussen risico- en foutaansprakelijkheid (hoofdstuk 4).

Deel II gaat over kwalitatieve fout- en risicoaansprakelijkheid: aansprakelijkheid voor personen (hoofdstuk 5), voor roerende zaken (hoofdstuk 6), voor onroerende zaken (hoofdstuk 7) en aansprakelijkheid in bijzondere rechtsverhoudingen (hoofdstuk 8).

Deel III richt zich op de remedie: de reactie van het recht op de vaststelling dat iemand aansprakelijk is. Aan de orde komen schade en schadevergoeding (hoofdstuk 9), causaliteit en eigen schuld (hoofdstuk 10), andere remedies dan schadevergoeding (hoofdstuk 11) en de obstakels voor het verkrijgen van een remedie. Recht hebben en recht krijgen zijn niet hetzelfde en dreigen verder uit elkaar te groeien (hoofdstuk 12).

De kopij is afgesloten per 1 oktober 2019. Met nadien verschenen rechtspraak en literatuur kon slechts sporadisch rekening worden gehouden.

Cees van Dam

Londen, 25 oktober 2019

INHOUDSOPGAVE (VERKORT)

DEEL I DE KERN VAN HET AANSPRAKELIJKHEIDSRECHT	25
1 Waar het aansprakelijkheidsrecht goed voor is	27
2 Onrechtmatigheid	63
3 Toerekening	131
4 Foutaansprakelijkheid en risicoaansprakelijkheid	155
DEEL II AANSPRAKELIJKHEID VOOR PERSONEN EN ZAKEN	167
5 Aansprakelijkheid voor personen	169
6 Aansprakelijkheid voor roerende zaken	211
7 Aansprakelijkheid voor onroerende zaken	285
8 Bijzondere rechtsverhoudingen	335
DEEL III HERSTEL VAN GESCHONDEN RECHTEN EN BELANGEN	443
9 Schade en schadevergoeding	445
10 Causaliteit en eigen schuld	533
11 Andere remedies dan schadevergoeding	579
12 Recht hebben en recht krijgen	599
Literatuur	649
Jurisprudentieregister	671
Wetsartikelenregister	701
Trefwoordenregister	715

INHOUDSOPGAVE (UITGEBREID)

I	DE KERN VAN HET AANSPRAKELIJKHEIDSRECHT	25
1	WAAR HET AANSPRAKELIJKHEIDSRECHT GOED VOOR IS	27
1.1	Plaats van het aansprakelijkheidsrecht in de maatschappij	27
101	Inleiding	27
102	Primaire functies aansprakelijkheidsrecht	29
103	Secundaire functies aansprakelijkheidsrecht	33
104	De rol van verzekeringen	37
105	Ieder heeft recht op effectieve rechtsbescherming	40
1.2	Plaats van het aansprakelijkheidsrecht in het rechtssysteem	41
106	Aansprakelijkheidsrecht en verbintenissenrecht	41
107	Aansprakelijkheidsrecht en EVRM	43
108	Aansprakelijkheidsrecht en Unierecht	44
109	Aansprakelijkheidsrecht en strafrecht	46
110	Aansprakelijkheidsrecht en bestuursrecht	48
1.3	Wat beschermt het aansprakelijkheidsrecht?	49
111	Het algemene persoonlijkheidsrecht	49
112	Fysieke aspecten van de persoonlijkheid	51
113	Niet-fysieke aspecten van de persoonlijkheid	53
114	De open grens tussen eigendom en financiële belangen	59
2	ONRECHTMATIGHEID	63
2.1	Inleiding	64
201	Wanneer is een gedraging onrechtmatig?	64
202	Strijd met het ongeschreven recht	66
203	Onrechtmatigheid: afweging tussen risico en zorg	68
204	Vier onrechtmatigheidsfactoren (Kelderluik)	69
205	Het afwegen van de onrechtmatigheidsfactoren	71
206	Gewoonte en gebruik zijn niet bepalend	73

2.2	Schending ongeschreven recht	75
2.2.1	<i>Omvang risico (1): ernst van de schade</i>	75
207	Aard en omvang van de schade	75
2.2.2	<i>Omvang risico (2): waarschijnlijkheid van een ongeval</i>	77
208	Waarschijnlijkheid van wat?	77
209	Mate van waarschijnlijkheid	78
210	Consideratieplicht jegens onvoorzichtige benadeelde	79
2.2.3	<i>Omvang zorg (1): aard en nut van de gedraging</i>	81
211	Aard van de gedraging	81
212	Nut van de gedraging	84
213	Rechtvaardigingsgronden	86
214	Aansprakelijkheid voor nalaten	88
2.2.4	<i>Omvang zorg (2): bezwaarlijkheid voorzorgsmaatregelen</i>	92
215	Uitgangspunt: wegnemen van het risico	92
216	Wegnemen risico te duur, ongewenst of onpraktisch	94
217	Beperken risico door onderzoek en toezicht	95
218	Beperken risico door informeren en waarschuwen	98
219	Onbekende risico's: observatieplicht	101
220	Onbekende risico's: voorzorgsbeginsel	103
2.3	Schending wettelijke plicht	104
221	Inleiding	104
222	Schending wettelijke plicht niet altijd onrechtmatig	106
223	Concretiseren van abstracte wettelijke normen	107
224	Corrigeren van onjuiste wettelijke normen	109
225	Betekenis van buitenwettelijke normen	110
2.4	Inbreuk op een recht	113
226	Inleiding	113
227	De rechtstreekse rechtsinbreuk in de literatuur	115
228	De rechtstreekse rechtsinbreuk in de rechtspraak	117
229	Het geschonden recht weerspiegelt de gedragsnorm	118
230	Het praktische nut van de rechtsinbreuk	120
2.5	Relativiteit	121
231	Relativiteit van de onrechtmatigheid	121
232	Relativiteit van wettelijke normen	123
233	Relativiteit van ongeschreven normen	125
234	Rechtsvermoeden, causaliteit en rechtspolitiek	129

INHOUDSOPGAVE (UITGEBREID)

3	TOEREKENING	131
3.1	Inleiding	131
301	Drie gronden voor toerekening	131
3.2	Toerekening op grond van schuld	133
3.2.1	<i>Kennen en kunnen</i>	133
302	Kenbaarheid van het risico	133
303	Stand van wetenschap en techniek	134
304	Algemeen bekende feiten en wijsheid achteraf	136
305	Kenbaarheid van het recht	138
306	Vermijdbaarheid van het risico	139
3.2.2	<i>Toetsing van kennis en kunde</i>	140
307	Subjectieve toetsing als uitzondering op de regel	140
308	Objectieve toetsing met vergelijkingstypen	142
309	Onderscheid tussen onrechtmatigheid en toerekening	145
3.3	Toerekening op grond van de verkeersopvattingen	147
310	Grens tussen schuld en verkeersopvattingen	147
311	Voorbeelden in de rechtspraak	148
3.4	Toerekening op grond van de wet	150
312	Geestelijke of lichamelijke tekortkoming	150
313	Jeugdige leeftijd	153
4	FOUTAANSPRAKELIJKHEID EN RISICOAANSPRAKELIJKHEID	155
401	Inleiding	155
402	Waarom risicoaansprakelijkheid?	157
403	Risicoaansprakelijkheid in enge en ruime zin	158
404	Fout-elementen in risicoaansprakelijkheid	160
405	Risico-elementen in foutaansprakelijkheid	161
406	Tijdelijke Regeling Verhaalsrechten	163
II	AANSPRAKELIJKHEID VOOR PERSONEN EN ZAKEN	167
5	AANSPRAKELIJKHEID VOOR PERSONEN	169
5.1	Inleiding	170
501	Aansprakelijkheidsratio's: toezicht en samenwerking	170
5.2	Aansprakelijkheid voor kinderen	172
502	Ouders voor kinderen tot 14 jaar	172
503	Ouders voor kinderen van 14 en 15 jaar	174

504	Ouders voor jongeren van 16 jaar en ouder	176
505	Aansprakelijkheid scholen voor leerlingen	177
5.3	Aansprakelijkheid voor volwassenen	179
506	Aansprakelijkheid voor psychiatrische patiënten	179
507	Aansprakelijkheid voor gedetineerden	180
5.4	Groepsaansprakelijkheid	182
508	Vereisten voor groepsaansprakelijkheid	182
509	Grenzen aan de groep: gemeenschap van gemoederen	184
5.5	Aansprakelijkheid in organisatorisch verband	186
510	Aansprakelijkheid voor ondergeschikten: voorwaarden	186
511	Aansprakelijkheid voor ondergeschikten: gevolgen	189
512	Aansprakelijkheid voor niet-ondergeschikten: reikwijdte en gevolgen	191
513	Aansprakelijkheid voor niet-ondergeschikten: voorwaarden	192
514	Aansprakelijkheid voor vertegenwoordigers	194
515	Aansprakelijkheid van rechtspersonen	196
516	Bestuurdersaansprakelijkheid	198
517	Aansprakelijkheid in concernverband	202
518	Onderneming en mensenrechten	205
6	AANSPRAKELIJKHEID VOOR ROERENDE ZAKEN	211
6.1	Inleiding	212
601	Risicoaansprakelijkheid en foutaansprakelijkheid	212
6.2	Aansprakelijkheid in het wegverkeer	215
6.2.1	<i>Inleiding</i>	215
602	Risico's van het wegverkeer en de verplichte WAM	215
6.2.2	<i>Risicoaansprakelijkheid voor motorrijtuigen</i>	219
603	Toepassingsgebied en terminologie van art. 185 WVV	219
604	Betrokkenheid, overmacht en eigen schuld	222
605	Kinderen tot 14 jaar: 100%-regel	223
606	Personen van 14 jaar en ouder: overmacht	225
607	Personen van 14 jaar en ouder: eigen schuld	226
608	De positie van regresnemers	229
609	Andere regels van risicoaansprakelijkheid	231
610	Zelfrijdende motorrijtuigen	232
6.2.3	<i>Foutaansprakelijkheid in het wegverkeer</i>	234
611	Foutaansprakelijkheid: toepassingsgebied	234
612	Zorgplicht bestuurder jegens passagier	237

6.3	Aansprakelijkheid voor gebrekkige producten	238
6.3.1	<i>Risicoaansprakelijkheid voor gebrekkige producten</i>	238
613	Waarom risicoaansprakelijkheid?	238
614	De Europese richtlijn productaansprakelijkheid	240
615	Terminologie en samenloop met andere regels	242
616	Wanneer is een product gebrekkig?	246
617	Welke schade komt voor vergoeding in aanmerking?	251
618	Verweermiddelen van de producent	252
619	Ontwikkelingsrisico-verweer	254
620	Verjaring en verval	256
6.3.2	<i>Foutaansprakelijkheid voor gebrekkige producten</i>	257
621	Reikwijdte: commerciële schade en regresnemers	257
622	Onrechtmatigheid en toerekening	259
623	Veiligheidsregulering, waarschuwen en terugroepen	262
6.4	Aansprakelijkheid voor gevaarlijke stoffen	264
6.4.1	<i>Risicoaansprakelijkheid voor gevaarlijke stoffen</i>	264
624	Reikwijdte: beroeps- en bedrijfsmatige gebruikers	264
625	Stof, bijzonder gevaar, bekendheid en verweren	265
6.4.2	<i>Foutaansprakelijkheid voor gevaarlijke stoffen</i>	267
626	Reikwijdte: particulieren, beroepen en bedrijven	267
627	Zorgplicht voor gevaarlijke stoffen	269
6.5	Aansprakelijkheid voor dieren	270
628	Risicoaansprakelijkheid: toepassingsgebied	270
629	Onberekenbaarheid en eigen energie van het dier	273
6.6	Aansprakelijkheid voor andere roerende zaken	275
6.6.1	<i>Risicoaansprakelijkheid voor gebrekkige roerende zaken</i>	275
630	Reikwijdte en samenloop met andere bepalingen	275
631	Voorwaarden voor risicoaansprakelijkheid	277
6.6.2	<i>Foutaansprakelijkheid voor roerende zaken</i>	280
632	Toepassingsgebied foutaansprakelijkheid	280
633	Natuurverschijnselen en crimineel gedrag	282
7	AANSPRAKELIJKHEID VOOR ONROERENDE ZAKEN	285
7.1	Inleiding	286
701	Overzicht	286
7.2	Risicoaansprakelijkheid voor opstallen	288
702	Toepassingsbereik artikel 6:174 BW	288
703	Voorwaarden voor gebrekkigheid: overzicht	290

704	Factoren voor vaststellen gebrek	292
705	Kenbaarheid van het risico	294
706	Tenzij-clausule	296
7.3	Risicoaansprakelijke personen en medebezitters	297
707	Bedrijfsmatige gebruikers	297
708	Hoofdelijke aansprakelijkheid en medebezitters	300
7.4	Risicoaansprakelijkheid voor stortplaatsen en mijnbouwwerken	303
709	Risicoaansprakelijkheid voor stortplaatsen	303
710	Risicoaansprakelijkheid voor mijnbouwwerken	305
7.5	Foutaansprakelijkheid voor onroerende zaken	307
711	Belang artikel 6:162 BW naast risicoaansprakelijkheid	307
712	Aansprakelijke persoon: de toezichthouder	309
713	Zorgplicht toezichthouder: algemeen	311
714	Zorgplicht toezichthouder: natuurlijke risico's	312
7.6	Gemeenschappelijke kwesties bij risico- en foutaansprakelijkheid	314
715	Aansprakelijkheid jegens onbevoegde bezoekers	314
716	Aansprakelijkheid jegens onvoorzichtige bezoekers	316
7.7	Aansprakelijkheid van de wegbeheerder	319
717	Toepassingsgebied artikelen 6:174 en 6:162 BW	319
718	Gebrek, onrechtmatigheid en financiële middelen	322
719	Rekening houden met onvoorzichtige weggebruikers	324
7.8	Hinder	326
720	Naburigheid; overzicht hindercriteria	326
721	Ernst van de hinder	330
722	Bezwaarlijkheid maatregelen en nut gedraging	332
8	BIJZONDERE RECHTSVERHOUDINGEN	335
8.1	Inleiding	336
801	Overzicht	336
8.2	Arbeidsongevallen en beroepsziekten	338
8.2.1	<i>Inleiding</i>	338
802	Overzicht	338
8.2.2	<i>Aansprakelijkheid werkgever op grond van art. 7:658 BW</i>	340
803	'In de uitoefening van zijn werkzaamheden'	340
804	Reikwijdte van de zorgplicht	342
805	Structuur en inhoud van de zorgplicht	344

INHOUDSOPGAVE (UITGEBREID)

806	Eigen schuld werknemer	347
807	Flexibele arbeidsverhoudingen	349
8.2.3	<i>Aansprakelijkheid werkgever op grond van art. 7:611 BW</i>	352
808	Verplichtingen op grond van goed werkgeverschap	352
809	Verzekeringsplicht voor schade in het wegverkeer	354
8.3	Aansprakelijkheid beroepsbeoefenaren en bedrijven	356
810	Zorgplicht beroepsbeoefenaar jegens cliënt/patiënt	356
811	Zorgplicht beroepsbeoefenaar jegens derden	358
812	Zorgplicht bank jegens derden	362
813	Aansprakelijkheid van website-host en websitehouder	366
814	Oneerlijke handelspraktijken	368
815	Misleidende en vergelijkende reclame	372
816	Oneerlijke mededinging	375
8.4	Onrechtmatige overheidsdaad	378
8.4.1	<i>Inleiding</i>	378
817	De eigen aard van overheidsaansprakelijkheid	378
8.4.2	<i>Overheidsgedrag en onrechtmatigheid</i>	381
818	Tussen geen en volledige beleidsvrijheid	381
819	Invloed algemene beginselen van behoorlijk bestuur	384
8.4.3	<i>Overheidsaansprakelijkheid wegens schending EVRM</i>	386
820	Inleiding	386
821	Informatieplichten	389
822	Adequate wetgeving en effectieve handhaving	390
823	Operationele verplichtingen	394
824	Bijzondere bescherming van kinderen	400
825	Procedurele verplichtingen	403
8.4.4	<i>Overheidsaansprakelijkheid wegens schending Unierecht</i>	405
826	Ontwikkeling Francovich-aansprakelijkheid	405
827	Voorwaarden voor aansprakelijkheid	406
8.4.5	<i>Bijzondere vormen van overheidsaansprakelijkheid</i>	411
828	Aansprakelijkheid van toezichthouders	411
829	Aansprakelijkheid voor besluiten	416
830	Aansprakelijkheid voor wetgeving	422
831	Aansprakelijkheid voor rechterlijke beslissingen	426
832	Aansprakelijkheid voor strafvorderlijk optreden	430
833	Aansprakelijkheid bij schending gelijkheidsbeginsel	433
8.5	Aansprakelijkheid bij sport en spel	437
834	Ratio minder strenge zorgplicht bij sport en spel	437
835	Inhoud minder strenge zorgplicht bij sport en spel	438
836	Grens tussen minder strenge en strenge zorgplicht	440

III	HERSTEL VAN GESCHONDEN RECHTEN EN BELANGEN	443
9	SCHADE EN SCHADEVERGOEDING	445
9.1	Inleiding	446
901	Overzicht	446
902	Wat is schade?	448
903	De utopie van de volledige schadevergoeding	451
9.2	Bijzondere vormen van vermogensschade	453
904	Geleden verlies en gederfde winst, bereddingskosten	453
905	Buitengerechtigde kosten	456
9.3	Overlijdensschade	460
9.3.1	<i>Inleiding</i>	460
906	Een inadequate remedie	460
9.3.2	<i>Derving levensonderhoud nabestaanden</i>	462
907	Kring van gerechtigde nabestaanden	462
908	Omvang schadevergoeding voor nabestaanden	465
909	Vergoeding voor huishoudelijke en verzorgingstaken	468
9.3.3	<i>Affectieschade van nabestaanden</i>	469
910	Geschiedenis en belang vergoeding affectieschade	469
911	Kring van gerechtigden en omvang vergoeding	470
912	Oogmerk om immateriële schade toe te brengen	472
9.3.4	<i>Psychische schade nabestaanden (shockschade)</i>	474
913	Ontstaan recht op vergoeding van psychische schade	474
914	Voorwaarden voor vergoeding van psychische schade	475
915	Samenloop psychische schade en affectieschade	480
9.4	Letselschade	481
9.4.1	<i>Onderscheid tussen letsel, schade en schadevergoeding</i>	481
916	Aantasting in de persoon, schade en remedie	481
9.4.2	<i>Materiële schade</i>	485
917	Medische kosten, subrogatie, dubbele redelijkheid	485
918	Zorgschade benadeelde en derden (art. 6:107 BW)	488
919	Verlies verdienvermogen, verhaalsrecht werkgever	491
9.4.3	<i>Immateriële schade</i>	494
920	Grondslag en functies smartengeld	494
921	Begroting smartengeld	496
922	Smartengeld in geval van bewusteloosheid	499
9.4.4	<i>Schade van derden</i>	501
923	Verzekeraars, verzorgenden, werkgevers, verwanten	501

INHOUDSOPGAVE (UITGEBREID)

9.4.5	Wrongful birth <i>en</i> wrongful life	503
924	<i>Wrongful birth</i> (ongewenste zwangerschap)	503
925	<i>Wrongful life</i> (prenatale schade)	506
9.5	Voordeelstoerekening	509
926	Begrip, methode en hoofdlijnen	509
927	Particuliere en sociale schadeverzekeringen	513
928	Sommenverzekeringen	515
9.6	Begroting van de schade	517
929	Vrijheid rechter; concrete en abstracte schade	517
930	Abstracte schadebegroting bij zaakschade	519
931	Winstafdracht als schadevergoeding	521
932	Wettelijke rente over de schadevergoeding	523
933	Begroting van toekomstige schade	524
934	Schadevergoeding wegens schending mededingingsrecht	526
9.7	Beperking van de omvang van de schadevergoeding	528
935	Rechterlijke matiging van schadevergoeding	528
936	Wettelijke limitering van schadevergoeding	530
10	CAUSALITEIT EN EIGEN SCHULD	533
10.1	Causaliteit	533
10.1.1	<i>Inleiding</i>	533
1001	Causaliteit tussen gebeurtenis en schade	533
10.1.2	<i>Feitelijke causaliteit (conditio sine qua non): vestigingsfase</i>	537
1002	Bewijslast: hoofdregel en omkeringsregel	537
1003	Meervoudige causaliteit	541
1004	Alternatieve causaliteit	544
1005	Verlies van een kans	548
1006	Proportionele aansprakelijkheid	549
10.1.3	<i>Juridische causaliteit (toerekening naar redelijkheid): omvangsfase</i>	553
1007	Toerekening naar redelijkheid (art. 6:98 BW)	553
1008	Aard van de schade	556
1009	Aard van de aansprakelijkheid	557
10.2	Eigen schuld	561
1010	Inleiding	561
1011	Causale verdeling	566
1012	Billijkheidscorrectie	568
1013	Reflexwerking van risicoaansprakelijkheid	571

10.3	Hoofdelijke schuldenaren	574
1014	Hoofdelijke aansprakelijkheid: externe werking	574
1015	Hoofdelijke aansprakelijkheid: interne draagplicht	575
11	ANDERE REMEDIES DAN SCHADEVERGOEDING	579
11.1	Rechtsherstel	579
1101	Herstel van rechten en belangen	579
1102	Herstel door vergoeding anders dan in geld	581
1103	Onderhandelen en procederen of mediation?	584
11.2	Erkenning en excuses	586
1104	Erkenning	586
1105	Excuses	588
11.3	Verklaring voor recht, rectificatie, verbod en bevel	590
1106	Verklaring voor recht	590
1107	Rectificatie (art. 6:167 BW)	592
1108	Rechterlijk verbod en bevel (art. 3:296 BW)	594
12	RECHT HEBBEN EN RECHT KRIJGEN	599
12.1	Inleiding	600
1201	Overzicht	600
12.2	Een eerlijke procedure (<i>fair trial</i>) en eerlijke onderhandelingen	602
1202	Rechterlijke onafhankelijkheid en onpartijdigheid	602
1203	Verplichtingen rechter en partijen	604
1204	Gelijke wapens voor partijen (<i>equality of arms</i>)	609
1205	Beslissing binnen een redelijke termijn	612
1206	Kosten van procederen	614
1207	Alternatieve financiering rechtsbijstand	617
12.3	Versterking positie benadeelden	619
12.3.1	<i>Algemeen</i>	619
1208	Collectieve actie (art. 3:305a BW)	619
1209	Wet collectieve afwikkeling massaschade (WCAM)	623
12.3.2	<i>Personenschade</i>	625
1210	Directe actie jegens aansprakelijkheidsverzekeraar	625
1211	Deelgeschilprocedure	627
1212	Schadevergoeding door middel van de strafprocedure	628

INHOUDSOPGAVE (UITGEBREID)

12.4 Verjaring	632
1213 Overzicht	632
1214 Korte verjaringstermijn	634
1215 Lange verjaringstermijn	637
12.5 Aansprakelijkheidsimmunities	641
1216 Inleiding	641
1217 Structurele en functionele immunities	643
1218 Formele en materiële immunities	645
1219 Balans	646
Literatuur	649
Jurisprudentieregister	671
Wetsartikelenregister	701
Trefwoordenregister	715